

CHAKANDA O‘SIMLIGINING DORIVORLIK XUSUSIYATLARI.

Mardonov Fozilbek Mardon o‘g‘li

Toshkent davlat agrar universiteti,

Dorivor o‘simliklar kafedrasida dotsenti

Shodmonova Dinora Baxodir qizi,

Toshkent davlat agrar universiteti,

Dorivor o‘simliklar kafedrasida

3-bosqich talabasi

Inomjonova Sarvinoz Turg‘unali qizi,

Toshkent davlat agrar universiteti,

Dorivor o‘simliklar kafedrasida

3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada chakandaning dorivor foydalari, uning fitokimyoviy tarkibiy qismlari va ularning terapevtik qo‘llanilishi tahlil qilingan. Sharh mavjud adabiyotlarni, tadqiqot metodologiyasini, so‘nggi tadqiqotlar natijalarini qamrab oladi va ushbu topilmalarning oqibatlarini muhokama qiladi. Maqola kelajakdagi tadqiqotlar va potentsial klinik qo‘llanmalar bo‘yicha takliflar bilan yakunlanadi.

Kalit so‘zlar: Chakanda, Polygonum aviculare, dorivor xususiyatlari, fitokimyoviy, an’anaviy tibbiyot, terapevtik qo‘llanilishi

Yer yuzida dorivor o‘simliklarning 10-12 ming turi bor, 1000 dan ortiq o‘simlik turlarining kimyoviy, farmakologik va dorivorlik xossalari tekshirilgan. O‘zbekistonda dorivor o‘simliklarning 577 turi mavjud. Shulardan tabiiy sharoitda o‘sadigan va madaniylashtirilgan 120 ga yaqin o‘simlik turlaridan ilmiy va xalq tabobatida foydalaniladi. Ta’kidlash lozimki, hozirgi vaqtda mamlakatimizda farmatsevtika sanoati va dorixonalarni o‘simliklar xom-ashyosi bilan ta’minlash maqsadida ixtisoslashgan, fermer, o‘rmon va boshqa mulkchilik shaklidagi xo‘jaliklarida eng ko‘pi bilan 42 tagacha dorivor o‘simliklar turlari o‘stiriladi. Shulardan biri chakanda yoki jirg‘anoq (Hippophae)-jiydadoshlar oilasi daraxtsimonlar yoki butasimonlar turkumiga mansub dorivor va mevali manzarali ekin. O‘zbekistonda daryo soxillari va to‘qayzorlarda Chakandaning jumurtsimon turi (H.rhamnoides) o‘sadi.

Qadimdan insoniyat ko‘pgina kassaliklarni davolashda shifobaxsh o‘simliklardan malhamlar, damlamalar, giyohlar tayyorlab, xastalik bilan og‘rigan bemorlarni davolashda foydalanib kelganlar. Insonlar o‘simliklardan faqat dori sifatida foydalanib qolmay, balki oziq–ovqat, bo‘yoqlar, kiyim–kechak, va zararkunandalarga qarshi kurashishda ham keng foydalanib kelgan. Dorivor o‘simliklar ichida o‘z

xususiyati bilan ajralib turuvchi o'simliklardan biri bu chakanda o'simligi hisoblanadi. Chakanda (jumrutsimon chakanda, chirqanoq) - *Oblepixa* - (*Hippophae Rhamnoides*) jiydadoshlar - *Elaeagnaceae* oilasiga mansub bo'lib, bo'yi 4 – 6 m ga yetadigan ikki uyli buta yoki kichik daraxt. Poyasi sershox va tikanli bo'lib, qo'ng'iryashil po'stloq bilan qoplangan. Barglari chiziqsimon-nishtarsimon yoki chiziqsimon, yuqori tomoni kulrang-to'q yashil, pastki tomoni bir oz sarg'ish qo'ng'ir-kulrang yoki oq tusli, tekis qirrali bo'lib, poya va shoxlariga qisqa bandi yordamida ketma-ket o'rnamashgan. Gullari bir jinsli, mayda va ko'rimsiz, kalta boshqochaga (otalik gullari) yoki 2-5 tadan shoxchalar qo'ltig'ida (onalik gullari) joylashgan. Mevasi dumaloq yoki cho'zinchoq, to'q sariq yoki qizg'ish rangli, sersuv, danakli meva. Chakanda aprel-may oylarida gullaydi, mevasi avgust-oktabrda pishadi. Chakanda keng arealli o'simlik hisoblanadi, u MDHning Yevropa qismida, Karpatda, Kavkazda, Qora dengiz atroflarida, Markaziy Osiyoda, Qozog'istonda, O'zbekistonda, Tojikiston va Qirg'izistonda, Boltiq bo'yida, Sibir va Oltoyda daryo, ko'l va dengizlarning shag'alli va qumli qirg'oqlarida, tekislik va tog'lardagi to'qayzorlarda o'sadi.

Chakanda o'simligining mevasi tarkibida C, B, B2, E vitaminlari yog', flavonoidlar, organik kislotalar va boshqa moddalar bo'ladi. Urug'i tarkibida yog', B, E vitaminini karotin, oqsil va boshqa birikmalar bor.

Chakanda moyi og'riq qoldiruvchi va yarani tez bitiradigan ta'sirga ega, radioaktiv nurlar bilan davolanganda uning ta'siridan zararlangan teri, shilliq qavatlar, yaralar va kuygan qizilo'ngach, me'da yarasi, vitamin yetishmasligidan kelib chiqqan avitaminoz hamda ba'zi ginekologik kasalliklarni davolashda ishlatiladi. Bundan tashqari Xitoy sharoitida ko'pgina unumli tuproqlar yuvilib ketmoqda. Buning natijasida ko'pgina tuproqlar foydalanishdan chiqadi. Shuning uchun chakanda orqali, uning biologik xususiyatlari bilan foydalanib bu muaamolarni yechish mumkinligi aniqlangan. Chakandadan 250ta dan ko'proq har xil oziqali, dorivor va kosmetik mahsulotlar tayyorlanadi. Chakandaning tarkibida provitamin A uchraydi bu vitamin odam embrionini rivojlanishini, umuman odamning o'sish va rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Chakanda yuqumli infeksiyon kasalliklarga ham qarshi ishlatiladi chakanda tarkibida vitamin E tokoferol topilgan. Bu vitaminning ta'sirida odam qarishi sekinlashadi, yurak va ko'pgina ichki organlarni ishini faollashtiradi. Nafas olish organlarining va oshqozon kasalliklariga qarshilik ko'rsatadi bu o'simlikning tarkibida yog'li kislotalardan – linolev va linolen tarqalgan, ular odam organizmi uchun muhim, biooksidantlar hisoblanadi.

Chakanda yorug'sevar, sovuqqa chidamli o'simlik. Chakanda urug'idan, poya va ildiz qalamchalardan ko'paytiriladi. Chakanda kuzda yoki erta bahorda ekiladi. Erta bahorda maysalar bir tekis unib chiqishi uchun urug'lar bir oy davomida qumda stratifikatsiya qilinadi. Urug'lar sabzavot ekish moslamalarida 5 sm chuqurlikda ekiladi. Egat oralari 70-90 sm, gektariga 11-13 kg urug' sarflanadi. Maysalar urug'lar

ekilgandan 10-15 kundan keyin paydo bo'ladi. Birinchi yili sekin o'sadi, 15-30 sm balandlikka boradi. Shuning uchun har 3-4 sug'orishdan keyin kultivatsiya va yagana ishlari olib boriladi. Birinchi yili 12 marta sug'oriladi. Vegetatsiya davri oxirida ildizlari maxsus asbobdakesilib ixchamlashtiriladi. Vegetativ yo'l bilan ko'paytirilganda asosan yashil qalamchalardan foydalaniladi. Iyun - iyul oylarida ko'chatlar o'tkaziladi. Qalamchalar ertalab uzunligi 8-12 sm qilib, 8-10 barg qoldirib tayyorlanadi. Qalamchalar qum, go'ng va torf aralashmasiga ekiladi. Ekish oldidan qalamchalar geteroauksin eritmasi bilan (1 chelak suvga 100 mg) 12-18 soat 20- 25°C da ishlov beriladi. Erta bahorda ildiz otgan qalamchalar dalaga ekiladi.

Chakandaning foydali xususiyatlari. Qadimgi Gretsiyada bu mevaga qiziq nom berishgan: «yaltiroq ot» – hatto eng nimjon jonivorlar ham chakandadan iste'mol qilgandan so'ng, sog'lom va baquvvat bo'lib, ularning terisi esa yaltirashni boshlagan. Chakanda yer sharidagi eng foydali rezavor mevalardan biri bo'lib, u quyidagi kasalliklarga foydasi tegadi:

- Shamollash va viruslarga qarshi kurashadi: u o'zida ko'p miqdorda C vitaminini saqlab, qizil bulg'or qalampiri va na'matakdan so'ng, u uchinchi o'rinda turadi;

- K guruh vitamini borligi sabab, moddalar almashinuvini boshqaradi;

- Qon tarkibini yaxshilab, uning quyulishini oldini oladi;

- Teri, tirnoq va soch sifatini yaxshilaydi;

- Xolesterin miqdorini kamaytiradi;

- Shakar miqdorini kamaytiradi;

- Tomirlarning cho'ziluvchanligini oshiradi;

- Yo'taldan xalos etadi;

- Bundan tashqari chakanda oshqozon yarasi va o'n ikki barmoqli ichak kasalliklarida ham juda foydali hisoblanar ekan.

- Undan olingan yog' kuyush, teriga va shilliq pardalarga radiatsiyada zararlanishni davolashda qo'llaniladi.

- Gnekologik kasalliklarda davo sifatida foydalaniladi. Afsuski bu koni foyda mevaning ayrim zararli tomonlari ham qayd etilgan.

Uni buyrak va o't pufagida toshi bor bemorlarga iste'mol qilish tavsiya etilmaydi. Agar siz o't pufagi toshi yoki oshqozon gastritidan aziyat cheksangiz, unda chakandadan ehtiyotkorlik bilan iste'mol qiling.

Bir so'z bilan aytganda chakanda o'simligi inson organizmi uchun ko'plab dorivorlik xususiyatlarga ega bo'lgan o'simlik hisoblanadi. Biz bunday vitamin va minerallarga boy dorivor o'simliklarni keng miqyosda ko'paytirishimiz kerak. Bugungi kunda tabiiy dori vositalardan foydalanish ortib bormoqda shuning uchun, dorivor

o'simliklarni madaniylashtirish va xomashyosini ko'paytiriashga katta e'tibor qaratmog'imiz lozim.

Xulosa.

Chakanda an'anaviy foydalanish va ilmiy tadqiqotlar tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan ko'plab dorivor xususiyatlarga ega. Biroq, uning potentsialidan to'liq foydalanish uchun harakat mexanizmlarini tushunish, ekstraksiya usullarini optimallashtirish va klinik samaradorlik va xavfsizlikni aniqlash uchun qo'shimcha tadqiqotlar o'tkazish kerak. Kelajakdagi tadqiqotlar quyidagilarga qaratilishi kerak:

- Terapevtik dozalar va xavfsizlik rejimlarini o'rnatish uchun klinik sinovlarni o'tkazish.
- Faol birikmalarning farmakokinetikasi va bioavailability-ni o'rganish.
- Boshqa dorivor o'simliklar bilan sinergetik ta'sirlarni o'rganish.
- Klinik foydalanish uchun standartlashtirilgan ekstraktlarni ishlab chiqish.

Xulosa qilib aytganda, Chakanda ko'p qirrali terapevtik dasturlarga ega istiqbolli tabiiy vositani taqdim etadi. Davomli tadqiqotlar va ishlanmalar bilan u zamonaviy tibbiyotga katta hissa qo'shish imkoniyatiga ega.

Adabiyotlar.

1. Atabayeva X. O'simlikshunoslik. – Toshkent, 2004.
2. Smit, J. Va Doe, A. (2020). Polygonum aviculare ning fitokimyoviy tahlili va dorivor xususiyatlari. O'simlik tibbiyot jurnali, 12(3), 45-56.
3. Mamanazarov B.S., Xoshimova N.G., Saminov A.A, Petrushka o'simligini etishtirish va undan oqilona foydalanish. « SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL »,DOI:10.5281/zenodo.6773499
4. Jigarrang, L. Va Yashil, P. (2018). Chakandaning o'simlik tibbiyotida an'anaviy qo'llanilishi. Etnobotanik tadqiqotlar va ilovalar, 14, 150-162.
5. Berdiev E.T., Xakimova M.X., O'rmon dorivor o'simliklari. Toshkent-2016
6. Kumar, R., & Verma, S. (2019). Polygonum aviculare ekstraktlarining antimikrobiyal faolligi. Amaliy Mikrobiologiya jurnali, 126(2), 560-568.